

- ¹⁶ Про цю діяльність див.: Н.Полонська-Василенко. До історії Гетьманської України 17-го — 20-го віку // Збірник на пошану Івана Мірчука (1891-1961). — Мюнхен, 1974. — С.121-139; Оглоблин О. Люди старої України. — Мюнхен, 1959; Збірник на пошану О.Оглоблина. — Нью-Йорк, 1977; Його ж. Микола Василенко і Вадим Молдазевський // Український історик. — 1966. — №3/4. — С.5-25; Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали Перших генеалогічних читань пам'яті Вадима Молдазевського (Ред. М.Дмитрієнко). — Київ, 1996. — С.3-165; Pritsak O. Reshetar J. The Ukraine and the Dialectics of Nation — Building, in: Slavic Review. 22(1963): S.224-255; Pritsak O. The Present State of Ukrainian Studies, in: Idem.: Why Endowed Chairs in Ukrainian Studies at Harvard? A Selection of Articles concerning Ukrainian Cultural Policy. — Cambridge, Mass. — New York, 1973. — P.124-125, Hirnka J-P, Swytrpa F. Researching Ukrainian Family History. — Edmonton, 1984.
- ¹⁷ Про місію Капніста див.: Грушевський М. Історія українського народу // Український народ в его прошлом и настоящем. — Петроград, 1916. — Т.1. — С.318; Дашкевич Я. Василь Капніст — український політичний діяч // Український історичний журнал. — 1991. — №5. — С.78-82; Dembinski B. Tajna Misja Ukrainca w Berlinie w r.1791 // Przegląd Polski. — Krakow, 1896. — Т.118. — S.511-523; Idem.: Z dziejow i zycia narodu. Lwow 1913, S.155-169; Sacke Georg. V.Kapnist und seine Ode «Na rabstwu», in: Zeitschrift fur Slavische Philologie. — Leipzig, 1941. — Band 17. — S.291-301.
- ¹⁸ V.Potul'nye'kyj. Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. — S.14-30; Idem.: The Image of Ukraine and Ukrainians in Russian Political Thought (1860-1945), in: Acta Slavica Japonica. — Tomus XVI. — 1998 (in print).
- ¹⁹ Potul'nye'kyj V. Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung des historischen Denkens in der Ukraine im 19. Jahrhundert, in: Zeitschrift fur Ostmitteleuropa. — Forschung, 1997. — 46(4). — S.475-499; Idem.: The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860-1945). — P.163-195.
- ²⁰ Представники української консервативної еліти розуміли, що українське питання — проблема міжнародна, і розв'язане може бути лише міжнародним шляхом, на відміну від українських патріотів націоналістичного і народницького напрямів, які вважали, що справа визволення України і відродження української держави — це справа насамперед самих українців. Див.: О.Оглоблин. Люди старої України. — С.94-95.
- ²¹ Такі твердження можна зустріти в ряді праць, зокрема, таких російських учених: Николай Ульянов. Происхождение украинского сепаратизма. — Москва, 1996 (повторное издание). — С.5-8,13-17,30-32,45-48,49-76,112-139; Виктор Шнирельман. Националистический миф: основные характеристики // Славяноведение (6). — 1995. — С.8-9,11; Сергей Самуйлов. О некоторых американских стереотипах в отношении Украины // СЛІА: економіка, політика, ідеологія (3). — 1997. — С.91-96; (4) 1997. — С.81-82,85 та ін.
- ²² Про консервативну державу ідею ди-в'ється також українськими історикомі і політологамі: монографічні праці і статті автора Потульницького В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). — Київ, 1992. — С.108-168; Теорія української політології. Курс лекцій. — Київ, 1993. — С.56 — 108; Нариси з української політології (1819-1991). — Київ, 1994. — С.58-65,150-226; 300-316; Концепція української державності в творчості Вячеслава Липинського // Українська еміграція: історія і сучасність. — Львів, 1992. — С.339-359; Політична доктрина В.Липинського // Український історичний журнал. — 1992. — №9. — С.37-45; В.Липинський і проблема політичної культури // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. — Київ, 1993. — С.123-138; Вячеслав Липинський — політолог // Вячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / Ред. Ярослав Пеленський. — Київ-Філадельфія, 1994. — С.103-115 та ін.
- ²³ Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918 / Ред. Ярослав Пеленський. — Київ-Філадельфія, 1995. — С.133.
- ²⁴ Там само. — С.211.
- ²⁵ Там само. — С.182.
- ²⁶ Там само. — С.135, 139-140.
- ²⁷ Там само. — С.145,158.
- ²⁸ Там само. — С.54.
- ²⁹ Там само. — С.132.
- ³⁰ Там само. — С.258.
- ³¹ Там само. — С.184.
- ³² Там само. — С.199-200.
- ³³ Там само. — С.174.

Степан Гелей

Гетьманат Павла Скоропадського в українській консервативній політичній думці

Встановлення Української Гетьманської Держави в квітні 1918 р. по-різному сприймалося як сучасниками, так і наступними поколіннями. Радянська історіографія, керуючись лєнінською настановою про те, що прихід гетьмана до влади в Україні був нічим іншим, як реставрацією буржуазно-поміщицького монархізму, оцінювала цю подію негативно¹. Не сприймали гетьманщину апологети опозиційних політичних сил². Д.Дорошенко, Н.Полонська-Василенко, В.Андрієвський та інші дослідники встановлення Гетьманату кваліфікували як крок у правильному напрямі³.

В.Липинський, виходячи з української історичної традиції та досвіду визвольних змагань 1917-1921 рр., бачив Українську Державу лише як гетьманську. «Тільки гетьманство, — зазначав він, — може стати для нас органічною аркою сполучення між нашою прабабкою Руссю і бабкою Малоросією, від якої вродилась наша мати — Україна, і від якої вона не може виріктися коли хоче жити на землі, а не в царстві повітряних, літературних мрій. І тільки гетьманство, об'єднавши біля себе всі державотворчі консервативні елементи, може витворити ту базу, на якій і в межах якої кожний з наших діячів і патріотів зможе проявляти свою творчу реформаторську діяльність...»⁴. В.Липинський наголошував на тому, що це має бути не виборне гетьманство, а «дідине в однім роді», тобто спадкове. «Не вірте теж «гетьманам», які казатимуть Вам, що «гетьманство» мусить бути виборне, а не дідине; що воно може існувати лиш як демократична президентура. Власне така виборність Гетьманства погубила вже раз нашу Україну»⁵. Гетьман виступав у нього як господар-монарх, призначений усією нацією і всією землею. «Тільки Господар Землі Української — тільки Монарх Український може сотворити силу, без існування якої свобода це анархія. Тільки одна людина, один провід, одна воля, тільки він, Господар, може сотворити підставу Держави — Українську Армію. І тільки стоячи сам один на чолі тієї армії, він буде авторитетом, що свободу українських громадян загварантує і тільки він один дасть дійсну свободу, бо свобода без гарантії авторитету це пустий звук без ніякої вартости»⁶. За В.Липинським, монарх повинен організувати армію і державну адміністрацію, а народ — упорядкувати якнайкраще власне життя і працю у селах і містах, на полях і фабриках⁷. Учений не вірив у можливість покликання на київський престол чужого королевича. «Теорія варяжська, покликання чужоземного королевича єсть теорією повної зневіри і розпуки в можливість встановлення української влади власними

руками»⁸. Ця теорія «відбирає творчу роллю монархії, як сталої точки оперття для всіх консервативних і державних сил в народі: тому, що позбавляє її тривалости, яка тільки з традиції і правовправного легітимізму випливає».

У Гетьманаті 1918 р. В.Липинський вбачав спробу прийти до влади несоціалістичних, хліборобських елементів, великих, середніх і дрібних земельних власників, серед яких і вчорашні поміщики-малороси, що з відродженням нації відчували себе українцями, згадали своїх дідів, які колись будували і боронили ту стародавню, традиційну національну форму нашої державності — гетьманщину. Він також передбачав, що виходячи з української традиції, враховуючи український характер, найбільшою небезпекою буде боротьба всередині самої еліти («за найкращих кандидатів» на посаду гетьмана⁹). Гетьманом, як відомо, було обрано в квітні 1918 р. потомка стародавнього українського роду генерала П.Скоропадського, який 1917 р., керуючи українським корпусом, захистив Кнов і Україну від нападу пробільшовицьки налаштованих російських військ, що поверталися з фронту. Саме цю кандидатуру обстоював В.Липинський: «Один есть только сегодня Рід Гетьманський, що вже в XVIII ст. гетьманував, що відновив в році 1918 своє Гетьманство, що виріс з нашої традиції державної, що минувшиною своєю репрезентує державну минувшину Української Землі, і що має тому законне право до Гетьманства — це Рід Гетьманський Скоропадський»¹⁰.

Обґрунтовуючи монархічні традиції українського народу, В.Липинський у статті «Завдання українського студентства» писав: «Коли б в нас вже була готова українська будівля, то і ця купка цегли, що осталася по її революційним зруйнуванні, теж могла-б зватися Україною. Але ж ми маємо тільки фундаменти, порослі в століттях лихоліття диким порожнім степом. Чи буде Україною революційне гасання по цьому дикому степу, яке пропалугуєть наші річні, з фундаментами нації органічно не зв'язані соціалістичні та націоналістичні відірванці? Будова, коли це має бути дійсно будова (а не підкоп комусь на злість), мусить починатись від фундаментів, і в ній всі частини мусять бути допасовані до себе. Не можна на візантійських фундаментах будувати готиків, або заготовляти республіканско-демократичний дах для дому, який не має ще монархічних стін»¹¹.

Очевидно, що справжнього монархізму в українській гетьманській традиції не було. Посилання В.Липинського на козацьку державу часів Б.Хмельницького як на державу монархічну не переконливе. Не вдаючись в детальний аналіз цього факту, зазначимо лише, що знаменита Конституція П.Орлика 1710 р. була скоріше продуктом республіканських, а не монархічних традицій. Тому зауваження М.Поповича про те, що В.Липинський грішить проти історичної традиції і проти істини, можна вважати справедливим. «І гетьман, і просто отаман осмислювалися швидше патерналістськи як «батько», — пише М.Попович, — а що таке «батьки» часів громадянської війни, Липинський добре знав... Не було в українській традиції тих стабільних формоутворень, що їх так намагалась намацати в темряві консервативна суспільна думка. Одне консерватор знав твердо: має бути порядок, а не хаос, а для порядку потрібна опора на стабільні минулі форми. Вимушена псевдомонархічна авторитарна конструкція виявилася нежиттєздатною»¹².

Потрібно зазначити, що не всі представники консервативної течії в українській політології дотримувалися саме таких поглядів щодо монархічних традицій. С.Томашівський, на відміну від В.Липинського, не розмежовував монархії з республікою і не отожднював демократії з республікою. Він лише відкидав абсолютистську монархію у її східноєвропейському варіанті і демократію з необмеженим правлінням республіканського «суверенного народу», окремого класу чи партії. Проте, С.Томашівський не заперечував таку форму республіканського правління, яка формується шляхом еволюції з традиційної для України монархічної форми державного будівництва. Адже республіканський лад та аристократичне правління близькі між собою так само, як і влада грецьких тиранів і римських імператорів з демократичною традицією. На думку ученого, «грецькі і римські аристократичні республіки витворилися з примітивних монархій не революційно, а шляхом мирної еволюції, котра не усувала, а тільки асимілювала монархічну владу»¹³.

Отже, С.Томашівський відстоював ідею мирної еволюції існуючих форм правління як засобу творення української державності, вважав, що й республіканська влада може бути найгіршою деспотією, так само, як монархічна форма може бути органічно поєднана з демократією, якщо вона не абсолютна і що форми правління можуть змінюватися, переходячи у свою протилежність. І все ж, починати будівництво Української Держави потрібно, на його думку, саме з монархії, так як вона сприятиме утвердженню авторитету держави, припинить внутрішні чвари і консолідує суспільство.

Щодо В.Липинського, то після розриву з гетьманським рухом, очолюваним П.Скоропадським наприкінці 1920-х рр., він схилився до того, що форму державного устрою України вирішать Українські установчі збори. Він відійшов від концепції дідового Гетьманату і визнавав суверенність народу шляхом парламентарного представництва.

З цього приводу Я.Дашкевич зауважив, що В.Липинський не був і не намагався бути істориком революції, хоча його ідеї справили колосальний вплив на істориків гетьманщини Д.Дорошенка та Н.Полонську-Василенко, яким, проте, не вдалося написати об'єктивної історії. «Липинський намагався бути і був критиком української революції, — пише вчений, — дійових осіб якої від гори до низу він поділив на чорних і білих, на Хамів і Яфетів, на злочинців та лицарів, на чернь і еліту. Криваві революційні роки сприяли поляризації людей і поділові на два антагоністичні кольори. Пізніше, коли Липинський став «другим» Липинським... межа між Яфетом і Хамом якось змазалася і з'явилася думка про протиріччя між романтиками та практиками»¹⁴.

На думку В.Кучабського, спроба П.Скоропадського заснувати державу мала суперечливий характер, так як не ґрунтувалася на достатньо високому рівні політичної культури народу, без якої неможливе заснування держави — демократичної чи консервативної. Він посилався на незмінний історико-політичний закон, що має своє значення у кожному випадку відродження державного порядку. Жоден народ не може сподіватися на те, щоб здобути державну волю, здійснюючи переворот, тому що не в революційний час з'являється в народі нова провідна верства, котра об'єднує в собі передовий елемент, що походить з низів суспільства і є енергійним революційним та вільним від забобонів, новим і молодим за своїм походженням та політичним досвідом, здатним очолити народ. Західні українці зрозуміли відмінність між революцією та контрреволюцією — і це принесло їм успіх у державотворенні. В.Кучабський зробив

висновок, що державотворення ніколи не може бути продуктом революції, а лише контрреволюції. Здатності завершити революцію в Україні та об'єднати революційні і контрреволюційні елементи навколо ідеї української державності у нову провідну верству Східної України не вистачало радикально-демократичній і соціалістичній Центральній Раді. «Цей орган, — писав учений, — справді, ні до чого іншого не годиться, окрім того, щоб провести країну до повного соціально-революційного безпорядку, за якого Східна Україна, безумовно, повинна була стати жертвою московського більшовизму»⁴⁶.

Не можна не погодитися з тими дослідниками, які вважають, що дії Центральної Ради щодо Росії мали оборонний характер, більшовики випереджали лідерів УНР у своїх політичних кроках, нав'язували їм вигідні для себе умови. Так, звинувачуючи Київ у розбросі пробільшовицьких частин, вони в той же час розбрюювали українські частини на Північному і Західному фронтах, блокували їх передислокацію в Україну⁴⁷.

Соціально-політична реставрація, здійснювана гетьманом, лише призупинила хід революції і тим часом відродила внутрішню рівновагу в Україні, яка була так необхідна для успішного національного державотворення. Гетьманат звернувся за допомогою до контрреволюційних елементів, проте об'єднати їх з революційними елементами не вдалося, а тому Гетьманат з самого початку був приречений на поразку.

Реставрація як українська державотворча діяльність лише тоді набула б змісту, якби провідна верства, що перебувала при владі до 1917 р., мала здебільшого українські національні переконання і була б проінформована до власної державності. Однак, в Україні політиків з консервативними поглядами, котрі стояли на засадах української національної свідомості та сепаратизму щодо Росії, було надзвичайно мало. А ті сили, які в гетьманській реставрації вбачали користь, були повністю російськими, або зрусифікованими. До них належали великі землевласники, промисловці, представники торгово-фінансового капіталу, стара бюрократія, офіцерський корпус колишньої царської армії. Всі вони ненавиділи ідею незалежної Української Держави і всупереч усьому мріяли про відродження Російської імперії. В.Кучабський назвав це найбільшим протиріччям, що лежало в основі Гетьманату як консервативного українського державного ладу.

Порівняно з революційними процесами, які відбувалися в той час, контрреволюція як російська, так і українська, не мала значних переваг, оскільки не виділялася високою політичною культурою. Через те не могло бути й мови, що у своїй боротьбі з революційною демократією Гетьманат здобуде авторитет серед народу. До того ж Гетьманат було засновано не власними силами контрреволюції, а завдяки німецькій окупаційній армії. Тобто запроваджені устрій не був органічно започаткований, а втілений ззовні і підтримуваний зовнішньою силою. І хоч створений на цих засадах уряд стояв значно вище, ніж попередній, у питаннях організації роботи, все ж його існування як правлячої верхівки виявилось не у виконанні обов'язків щодо держави й народу, а в тому, щоб у країні замість революційної сваволі була насаджена антиреволюційна, яка часто-густо була гіршою за попередню. Таким чином, зазначав В.Кучабський, бракувало патріотизму, без якого неможливе було державотворення в тогочасних умовах, бракувало здорового глузду, щоб якомога шкільше повернути збунтованому народові порядок. Таким фактично було становище в державі, де контрреволюція переважала демократію, проте їй не вистачало тієї культури, яка б зробила прихильниками консерватизму увесь народ. І загалом верхівка, що формально була при владі в Російській імперії, тепер, в українському Гетьманаті, повністю деградувала, а тому, на противагу революційній демократії, не могла виступати важливим чинником державотворення.

Наслідком цього були масові селянські повстання, особливо в східних районах України, там, де ще пам'ятали козацьку волюнтію. Ці повстання придушувалися німецькою й австро-угорською окупаційною владою, яка тримала країну в своїх руках. Як справедливо зазначає Т.Гунчак, сумнозвісні карні експедиції П.Скоропадського посилили соціальний аспект революції і водночас послабили наголос на національній самостійності⁴⁸. Саме тому народ ненавидів не лише окупацію та Гетьманат, а навіть саму ідею самостійності України. На думку В.Кучабського, могутність будь-якої монархії полягає в тому, що вона національна. Гетьманат, який відстоював монархічну ідею, але не стояв на позиції національної ідеї, був приречений.

Усвідомлюючи це, прихильники гетьманського ладу, які сповідували українську національну ідею (частково до них належала незначна частина українських поміркованих демократів), наполягали на тому, щоб українська радикальна партія, що стояла осторонь і була ядром політичних сил східних українців, допомогла змінити ситуацію. Вони мали намір створити новий бюрократичний апарат, який був би національне свідомим і відданим державі, тобто об'єднати українську національну пропаганду та просвітництво в народі з ідеєю гетьманства. Цю спробу В.Кучабський назвав правильною. Бо коли українці хочуть звільнитися від свого ворога, то найдоцільніше посилити існуючий український державний лад, розв'язати сподівання на внутрішній крах української державності, намагатися поставити національні сили вище за всеросійські в культурному, політичному, економічному відношеннях, підвищити роль і значення національної ідеї, використати гетьманський лад в інтересах українців. Одним словом, треба було раз і назавжди покінчити з «всеросійством» на Східній Україні. «Українській радикальній демократії, — підкреслював В.Кучабський, — не завадило б мати політичне мислення, якого вона цілком позбавлена, а саму національну державу сприймати не як якусь абстрактну ідею, а як реальне втілення влади у власній державі. Такою формою влади в той час було гетьманство. Революційна демократія повинна була б визнати, що промахи Центральної Ради були втраченою вирішальною битвою української демократії і, усвідомлюючи українські державні інтереси, визнати, що контрреволюція є зараз головною силою українського державного будівництва, не відмовляючись, звичайно, від конструктивної критики та законного права бути в опозиції»⁴⁹. Якби так сталося, то повстання проти гетьмана було б зайвим. Демократія знайшла б у собі сили, щоб успішно впоратися зі своїми державними завданнями, як це робили західні республікансько-демократичні нації. Щодо Гетьманату, то, поваливши демократію через її державну слабкість, сам він не міг обійтися без її підтримки.

Однак східноукраїнська демократія ненавиділа будь-яку «реакцію» так само, як Україна ненавиділа «всеросійство», і не могла собі уявити якоїсь іншої самостійної України, ніж «вільної» соціалістично-революційної або принаймні радикально-демократичної. Загальне захоплення революційними закликами розпочалося ще 1917 р. і було досить сильним, оскільки революція ще не завершилася. В.Кучабський вважав, що Гетьманат виник передчасно, для нього не було ще відповідного соціально-політичного підґрунтя, широка громадськість ще не була готова психологічно сприйняти демократичні традиції. До того ж, самі демократи значно поступилися перед русофільськими політичними силами політичним досвідом. Звичайно, легше було знищити русофільську меншість, аніж намагатися різними способами зрівнятися з нею духовно, політично, соціально. Але почуття власного безсилля, боязнь повторної русифікації України, змушували демократів ухилитися від жорсткої боротьби, яка все ж таки була неминучою. Саме тому революційні погляди тогочасного східноукраїнського націоналізму не були виявом сили, що спонукала до захоплення влади, а навпаки, виявляли внутрішню і зовнішню слабкість, яка єдиним своїм порятунком від краху вважала революційний переворот. «Якщо батіг був найголовнішим засобом управління для «всеросійських» реакційних елементів на Україні», — писав В.Кучабський, — то східноукраїнські революційні демократи використовували такий засіб як народні заворушення. Саме це надавало величезну перевагу східноукраїнській демократії над русофільством. З самого початку демократи робили усе, щоб настроїти народні маси, особливо бідніші верстви селянства, проти Гетьманату, проти відновлення великого землеволодіння і взагалі проти усієї нової системи влади»²⁰.

П.Скоропадський не був, на думку В.Кучабського, тим будівничим держави, який розумів та любив свій народ. Усі його помисли спрямовувалися не на творення великої нації, не на політичну і військову діяльність задля розбудови держави, а на закріплення особистої посади. Йому не були властиві воєнний хист, енергійність, винахідливість державного діяча, який вміє досягти поставленої мети. Він не використав найбільшого шансу в своєму житті — не відродив справжнього Гетьманату, не об'єднав навколо себе скріпленого державницькою ідеєю війська. Він пристосувався до ситуації, ставив все на одну карту, змушував усіх чекати, хотів бути настільки хитрим, щоб цього не розгадали. Сферою діяльності П.Скоропадського була політична інтрига, і важко визначитися, чого в ній було більше — честолюбства чи захланності. Саме тому ніхто не вірив його слову, ніхто не рахувався з ним як з великою людиною, не вважав його гетьманом, який потрібний Україні²¹.

Звідси В.Кучабський робив висновок, що Гетьманат не був міцною формою українського державного існування, він лише був ареною сутички двох протилежних сил — всеросійської реакції та східноукраїнської революційної демократії. Проміжні позиції займали надзвичайно слабкі консерватори, які мали українські переконання, і помірковані демократи. Вони чесно підтримували гетьманський лад і були готові заради нього йти на жертви, проте достатнім політичним впливом не володіли. Справжнім господарем ситуації в Україні було німецьке військове командування.

Не можна не погодитись з В.Кучабським в тому, що лише незначна частина російської реакції мирилася з гаслом самостійної України. Більшість воліла бачити відроджену Російську імперію. Проникнувши в структуру гетьманської влади, «всеросійство» почувало себе так безпечно, що врешті-решт перестало терпіти українські національні прагнення і докладало максимум зусиль, щоб знищити український національний рух і знову запровадити колишню русифікаторську систему влади. Сам гетьман та уряд проти цього були безсилі, їхня влада, як правило, обмежувалася Києвом. Але і там державні відомства поділялися на українські та російські або перебували під російським впливом. Українці відчували, що їхня держава не стала українською, що повсюдно з державних установ вони витісняються російськими шовіністами. Отже, до соціалістичного та політичного невдоволення східноукраїнських партій щодо гетьманського ладу додалося також й національне. Дехто з українських діячів мав навіть підозру, що Гетьманат свідомо й планомірно звільняє українців з головних державних посад з метою підготувати повернення України до Російської імперії.

Через те, що П.Скоропадський не був самостійний у своїх діях, до того ж заляканий «всеросійськими» подіями, тому вважав, що знайде свій порятунок в орієнтації на об'єднані сили Європи, якої він дотримувався, в орієнтації на Антанту. Саме на догоду Антанті і всеросійській реакції П.Скоропадський 14 листопада 1918 р. оголосив про повернення України до майбутньої федеративної держави.

Таким чином в Україні, на думку В.Кучабського, відбувся державний переворот. Гетьман зі своїм федеративним актом позбавив можливості українські соціально-контрреволюційні елементи очолити українські національно-державні змагання. Внаслідок цього ініціатива в проведенні української національної політики знову перейшла до українського соціально-революційного табору, що значно ускладнило внутрішні протиріччя в антигетьманському блоці. Це призвело до того, що повстання, яке повинно було би врятувати східноукраїнську державу через свій соціально-революційний характер стало лише початком навали більшовизму на Східну Україну. Отже, «всеросійська» реакція та соціально-революційні сили спільними зусиллями повалили гетьманський лад, одночасно розчистивши шлях в Україну третій силі — більшовизмові.

В.Кучабський вважав, що українці не мали іншого вибору, оскільки грубі політичні промахи Гетьманату вже й без того спричинилися до втрати української державності. Інша справа, що Гетьманат повинен був боротися за державну справу зі зброєю в руках. Тільки в цьому, на думку вченого, полягала основна мета східноукраїнської революції²².

Аналізуючи опубліковану 18 листопада 1918 р. заяву Гетьманату про федеративний союз України з Росією, В.Кучабський зазначав, що такої Росії, з якою П.Скоропадський хотів федеруватися, ще не було. Адже в Москві і Петрограді влада була в руках більшовиків. Отже, федерувалися російська й українська контрреволюція, використовуючи Україну для того, щоб з допомогою Антанти подолати більшовизм. Виходило, що повстання проти гетьманщини розгорілося під гаслом збереження української державної самостійності, проти федеративного зв'язку України з Московщиною. Проте, як зазначав В.Кучабський, справжні причини були значно глибше. «Вони лежали коротко кажучи в тому, що внаслідок звихненого національно-політичного розвитку громадянства Наддніпрянщини так серед

його вищих, як і нижчих верств на протязі цілого століття перед тим, не було ані в контрреволюційних колах, які гуртувалися докуча Гетьмана, ані противно з ворожого їм демократичного табору, якого виразником перед тим була «Центральна Рада», такої значної державно-творчої здібності і сили, яка вистарчила б на заснування якої небудь — всеодно, чи контрреволюційної, чи демократичної — самостійної української держави»²³.

Отже, в цій загальній катастрофі державницької справи на Наддніпрянщині падіння гетьманщини було лише етапом. Адже не вдалося спроби творення української державності і у формі демократичної республіки Центральної Ради, і у формі консервативної монархії П.Скоропадського, і у формі національної диктатури С.Петлюри, і у формі автономії Радянської України. Тому В.Кучабський вважав, що не можна провини конкретного лідера підносити до рангу основної причини падіння державності. Категорії індивідуальної провини, на його думку, до історії народів взагалі незастосовні. «Провідні особистості є репрезентантами, є виразниками історичного внутрішнього характеру тих загальних сил, на чолі яких вони стоять. Кожний нарід і кожна політична сила упостають в образі своїх провідників саме себе і свою власну історичну вартість, так що ніякий народ і ніякий політичний табір не стерпить на своєму чолі людей творчих, здібних, геніальних, «непомилкових», тільки негайно замінить їх нездарними мірнотами, якщо отой народ, чи політичний табір якої цілість, яко загаль, не є доступний для творчих, здібних, геніальних, «непомилкових» замислів своїх вождів»²⁴. Отже, за стан справ в державі, не можуть нести відповідальності лише вожді, які самі себе не можуть перевершити. Стан справ з українською державністю є відзеркаленням «солідарної історичної вини всього народу, якого загальний стан був того роду, що для великих провідних особистостей серед нього не було в ні одному з його політичних таборів місця»²⁵.

Що стосується протистояння сторін усередині якогось народу, то вони перебувають в безупинному внутрішньому зв'язку між собою. Звідси випливає, що коли б українська контрреволюція була розумнішою, ніж була, то розумнішою була б українська демократія, і навпаки. В.Кучабський був переконаний в тому, що кожний із ворогуючих політичних таборів в Україні робив би краще, якби не перекладав провини за власні невдачі на противників, а передусім приймав їх на рахунок власної слабкості і бездарності, на рахунок анархістів і руйнівників у власному середовищі. Щодо режиму гетьманщини, то це була спроба заснувати Українську Державу на засадах соціального і правового порядку.

В.Кучабський вважав, що гетьманщина, як усяка інша держава, що хоче зберегти себе, повинна була свої зусилля спрямувати передусім на оборону від зовнішніх сил. Але, зосередивши надто великі ресурси на зовнішній сфері, молода держава не могла здійснити глибокі внутрішні реформи. Саме тому вона мусила на перших порах зберігати готовий уже, успадкований від попередньої держави, певний загальний порядок аж до того часу, поки не виграє війни. Тим більше, що війну гетьман вів з такою потужною небезпечною силою, як більшовизм. «Цей ж внутрішньої ціпкості й відпорності, — писав вчений, — цього поставлення всього народу на службу обороні держави ніяким чином не можна було досягнути пливками і розв'язуючими законами демократичного ладу; їх можна було досягнути — а ще до того проти такої внутрішньої розвалюючої противників потуги, якою був московський більшовизм, — тільки дуже ціпкими, зв'язуючими, твердими законами порядку, які були можливі тільки на ґрунті виразно контрреволюційної державної ідеї»²⁶.

Гетьманський переворот, що відбувся 29 квітня 1918 р., В.Кучабський назвав украї нездоровим реальним політичним актом, що в жодному випадку не був виявом такої сили наддніпрянської контрреволюції, яка хоч би приблизно дорівнювала силі революційних сил Наддніпрянщини. «Цей переворот був лиш наслідком заговору дуже нечислених і не впливових кіл, і цей заговор в ніякому разі не зміг би стати для «Центральної Ради» хоч би лиш у якійсь мінімальній мірі небезпечним, коли б за ним не стала чужа, зовнішня: німецька окупаційна мілітарна потуга»²⁷.

Отже, якщо врахувати, що українська революційна демократія Наддніпрянщини не була здатна заснувати реальну державу і зробити це могла тільки контрреволюція, а вона була настільки слабка, що своєю силою не могла рівнятися з силою демократії, то склалася ситуація, яку вчений назвав «нерозв'язною і нездійсненою» «квадратурою кола»²⁸.

Чотири внутрішні суперечності Гетьманату, на думку В.Кучабського, були серйозною перешкодою на шляху створення Української Держави. Перша полягала в тому, що засновником гетьманської держави був найслабший політичний табір Наддніпрянщини, який не те що не зміг підпорядкувати собі інші політичні сили, але й не міг з ними зрівнятися.

Друга суперечність ховалася в сподіваннях Німеччини мати від Гетьманату більше користі, ніж від Центральної Ради, що в підсумку вирішило її доло. Незважаючи на те, що гетьманський уряд складався з людей більш реально мислячих, ніж ті, що працювали в Центральній Раді, об'єктивна залежність України від Німеччини стала ще більшою. «Уряд, який згідно зі своєю контрреволюційною державною ідеєю претендував на те, щоби заснувати державну суверенність свого краю, — писав В.Кучабський, — на ділі сам був не лиш урядом залежним від волі посторонньої держави, але й саме своє існування і відбортину цього існування проти зовнішніх і внутрішніх ворогів своїх, він завдячував всецільо силі отсієї посторонньої держави, яка виконувала над ним протекторат»²⁹.

Ще однією, чи не найскладнішою, суперечністю Гетьманату було те, що українську державність не підтримував жоден великий заїгн контрреволюційного загалу Наддніпрянщини. Політичні симпатії більшості заможних верств населення, що були соціально-економічною основою гетьманщини — великі землевласники, промисловці, представники торгово-фінансової сфери — схилилися до реставрації «единой и неделимой» Росії. Найбільше, на що вони були здатні, — це ставити регіональні економічні вимоги, які диктувалися економічними, а не політичними чи культурно-національними інтересами. Що стосувалося державної бюрократії й офіцерського корпусу армії, що, як правило, мали російське походження, то вони не лише виступали за відновлення довоєнної Росії, а й з ненавистю ставилися до українських змагань за державність. Отже, той самий контрреволюційний загаль Наддніпрянщини, який згідно з основною державною ідеєю Гетьманщини повинен був очолити українські визвольні змагання, насправді був відвертим ворогом державної самостійності України.

І нарешті, проти Гетьманщини виступили повалені переворотом 29 квітня 1918 р. демократичні сили. Це була її четверта внутрішня суперечність, яка значною мірою перекреслювала доцільність перевороту. Адже Гетьманська контрреволюція не була в змозі стояти на власних ногах, не кажучи про те, щоб збудувати суверенну Українську Державу.

Саме ця суперечність, якщо керуватися здоровим глуздом, мала б навести політичних лідерів Гетьманщини на думку, що заради державного інтересу, заради плекання серед населення державницької ідеї потрібно було переможеною революційну демократію різними поступками і компромісами перетягти на свій бік, залучити до участі в уряді. Асимілювати з панівною верствою, а не тероризувати, не винишувати її, як це робила Росія. В.Кучабський допускав, що коли б гетьманська контрреволюція справді була сильною і лояльною до поваленого демократичного табору, то «я демократія, не маючи надії що-небудь вдіяти своїми революційними засобами, навчилася б рахуватися з доконаними фактами і врешті решт на службу контрреволюційній Гетьманщині пішла б, об'єднуючися з пануючою контрреволюцією в одностайну, спільним розумінням державного інтересу свого народу перепосну політичну націю. Питання притягання демократії до підтримки контрреволюційної держави не було б тоді ніякою внутрішньою противоріччю Гетьманщини, — це було б просто одним із засобів розумного і творчого державного будівництва, яке виходило б добровільно від самої ж такої сильної контрреволюції»²⁴. Гетьманщина у 1918 р. була слабкою і якщо й намагалася залучити демократію до співпраці, то не тому, що контрреволюція була сильною і не для того, щоб створити монополію політичну націю на підставі спільного державного інтересу, а лише з мотивів самозбереження.

Як відомо, М.Шлемкевич дорікав П.Скоропадському, що той покинув 1-ий Український корпус у найневідповідніший час, коли війська М.Муравйова рвалися до Києва, маючи перед собою лише малочисельні частини гайдамаків якими керував С.Петлюра, та галицьких Січових Стрільців на чолі з Є.Коновальцем. «Не довелося українській столиці привітати його (П.Скоропадського. — С.І.) своїм спасителем від Муравйовської ганьби! — писав М.Шлемкевич. — Не довелося всій Україні славити його хай переможеним, але незламним лицарем її самостійності! Ні, вибір на державного зверхника прийшов згодом, вибір не з Божої ласки на полі бою, але вибір у ширку при Миколаївській вулиці в Києві, вибір строкатим товариством, де навіть клятві вороги українства мали великий голос»²⁵. Первородним гріхом Гетьманщини назвав В.Кучабський цей факт, гріхом, який вона ніколи не могла спокутувати.

Правда полягала в тому, що уряд Центральної Ради не довіряв П.Скоропадському, не давав йому змоги розгорнути справжню військову активність з огляду на небажану реакцію російських чинників. Спочатку уряд змінив його з поста командувача 1-им Українським корпусом, а пізніше чинив усілякі перешкоди в організації вільного козацтва. Сам П.Скоропадський про це писав так: «Я сподівався, що уряд Центральної Ради не буде, принаймні, перешкоджати нашій роботі у Вільному Козацтві, з огляду хоч би на критичне становище перед очевидною вже тоді загрозою більшовицького нападу і ще більш очевидною слабкою бездатністю військ Центральної Ради. Але швидко виявилось, що уряд нашій праці не тільки не допомагає, а ще перешкоджає. Там, ми раз у раз натикалися на розкладову діяльність урядових агентів, які просто анархізували вільних козаків, агітували проти старшинства, проти всякої дисципліни, намовляли козаків не слухати наказів Генеральної Козачої Ради і потурали самим низьким інстинктам в козацьких рядах, стараючись цим притягти їх симпатії на свій бік. Розвалюючи організацію Вільного Козацтва, уряд разом з цим паралельно намагається створити урядову козацьку організацію, для чого заводять при військовому міністерстві Особливий Козачий Відділ з прапорщиком Певним на чолі. Він робив тільки те, що роздавав зброю без пуття всякому зброю, який звичайно ні про яке військове діло навіть і думати не хотів, а творив безчинства та всяку шапранину іменем Вільного Козацтва, тільки дискредитуючи останнє. Недаремне я вимагав од Певного припинити це шкідливе озброєння непевного елемента, ввести систему поручительства, завести суворий постійний контроль над поведінкою козаків, вести точну реєстрацію і організувати наперед кадри старшин-інструкторів: які б замістили собою самочинних, часто в моральному і військовому відношенні непевних, отаманів. Також надаремне старався я, аби було призначено в Особливий Козачий Відділ старшин, які вже довгий час працювали в організаціях Вільного Козацтва, мали певний досвід і вироблені погляди в змислі необхідності заводити порядок, а не анархію»²⁶.

М.Шлемкевич зауважив, що згідно з існуючим соціологічним правилом, політичні режими формуються за допомогою тих сил, які привели їх до влади. Звільнитися від них Українській державі 1918 р. не вдалося. Тими силами була російська і німецька реакція. За політичний вплив у Гетьманаті постійно боролися як щирі українські патріоти — В.Липинський, Д.Дорошенко та інші, так і щирі шкурники, для яких Українська Держава була засобом збереження власних мастків, і, нарешті, патріоти «єдиної-неподільної». Зрозуміло, що антиукраїнські сили не допускали реформ, а, навпаки, каральними експедиціями московських головорізів провокували дезорієнтовані маси до повстання.

В.Кучабський стосовно цього мав іншу точку зору. Він стверджував, що Гетьманщина не відмовлялася від реформ, особливо земельної. А щодо прийняття на українську державну службу російської реакційної бюрократії, то це зовсім не означало її панування, як не означало панування реакціонерів, що обіймали посади в радянському державному апараті й армії. Як і на чий користь працюватиме російська бюрократія, яку політику проводитиме проросійський гетьман, залежало значною мірою від самих українців, від рівня їхньої політичної свідомості, від ступеня й рішучості будувати власну державу»²⁷. Актуальність думок, висловлених В.Кучабським ще 1931 р. для оцінки нинішнього процесу державотворення навряд чи потрібно доводити.

В.Кучабський дорікав і демократії за її намагання нетайно знищити контрреволюційний табір в Україні з допомогою нової протигетьманської революції. «Ота демократія могла б старатися досягнути оту свою безпосередню актуальну ціль, якщо вже не прямим компромісом, союзом і співпрацею з Гетьманською контрреволюцією, то хоч принаймні більше чи менше прихильним толеруванням цієї контрреволюції і більше чи менше лояльним нешкодженням їй, відкладаючи здійснення своїх власних радикальних остаточних програм на пізніше, до сприятливішого часу, аж уже буде знищений спільний рівень для неї самої, що й для контрреволюції ворог, яким був: московський більшовизм»²⁸.

«Вороже» ставлення наддніпрянської контрреволюції до української державності не могло примирити демократію з Гетьманщиною. Демократія боялася, що якщо своєю співпрацею допоможе ставити Гетьманщину на ноги, то скріпить таким чином на Україні становище не тільки українсько-гетьманської, але й «єдиної-неділимської» контрреволюції, — і в результаті вона сама буде перехитрена й обманена і буде відсунена отією змішаною «єдиною-неділимщиною» на бік, а Гетьманщина стане тільки етапом до відбудови Росії»⁴.

Цей хід думок був, на думку В. Кучабського, свідченням безнадійної кволоті демократії, він ґрунтувався на цілковитому недовір'ї й відмові від будь-яких компромісів і був наслідком абсолютного браку політичної традиції, політичної культури і політичного досвіду. «Не приймаючи як верства ні провідної, ні взагалі ніякої участі в національно-культурному і політичному житті рідної національності, — писав учений, — отой соціально вище поставлений загаль не міг отже зрівноважити поняттями влади і підчинення спосіб думання виростаючої з народніх низів демократії, яка з тих низів з природи речі виносила лиш поняття «волі», «визволення» й «революції». Існування ж отакої рівноваги в політичному світогляді між скрайніми політичними ідеями й є власне сутнім змістом усякої політичної культури»⁵.

Не можна заперечувати того факту, що окремі гетьманські урядовці намагалися привернути на свій бік демократичну інтелігенцію, що мала незаперечний вплив на народні маси. Правда, політичні, близькі до Гетьманату кола, які розраховували на таку допомогу, значно переоцінили справжню політичну силу української демократії, яка, на думку В. Кучабського, полягала в тому, щоб національно-революційними гаслами «розбурхати народні низи». «Можна комусь мати велетенські «успіхи» на зібраннях і конгресах, які потрясають цілим великим краєм з десятками мільйонів населення, — писав учений, — і можна рівночасно бути на ділі нездарою й мірнотою, нездібним як слід упорядкувати внутрішню хоч би лиш якусь одну сільську громаду, не кажучи вже про повіт, провінцію, а то й саму державу... Можна стояти «на чолі» національно-культурного, політичного і соціального відродження мас і можна рівночасно не гіршити ні високою освіченістю, ні вродженою інтелігентністю і не тямити в ніякому ділі на ніякій ділянці нічого»⁶. «Здібності» української інтелігенції, за оцінкою В. Кучабського, більше нагадували здібності демократично-революційних «масових» агітаторів, аніж демократичних державних мужів. До того ж українська інтелігенція Наддніпрянщини була малочисельною, становила «тоненьку, рідко розкидану верству», яка непомітно губилася серед чужонаціонального міського населення України, не виявляючи в своїй вже власній національній державі майже ніякого впливу на культурне і громадське життя. Саме тому рівень національної свідомості українства був настільки низьким, примітивним, провінційним, що із загальним рівнем росіян не міг навіть рівнятися. Звичайно, що такий стан суспільства не сприяв державотворчим процесам, адже в умовах розбудови нової держави потрібні не стільки «спеціалісти», які крім вузької «фахової» ділянки нічого не бачать, скільки люди з широким кругозором й самостійним, суверенним способом мислення. Очевидно, що якби навіть українська демократія перейшла на бік Гетьманщини, то навряд чи це допомогло б створити реальну суверенну Українську Державу. Деяку стабільність Гетьманщині, за словами вченого, могла дати хіба що німецька окупація, а не «живі сили України». Але «така Гетьманщина була б лиш мертвим механізмом, позбавленим пульсу справжнього, живого, палкого державного духа, і цей позбутий живих державних традицій механізм, напевно не був би в силі встоятися, коли б пізніше нагрянули на нього часи якихось великих катаклізмів: зовнішніх воєн або внутрішніх заворушень»⁷.

В. Кучабський розмірковував над тим, чи мав би заклик позитивну реакцію, якби демократія звернулася до мас з проханням підтримати Гетьманщину. Адже, стати популярною, користуючись «національно-державницькими», «самостійницькими» закликами, Гетьманщина на той час уже не могла. З цим вона запізнилася рівно на рік. Тоді ще українська народна стихія добре сприймала державницькі ідеї, спрямовані проти Московщини, тоді внутрішні соціальні протиріччя між полярними верствами населення не набули такої гостроти. Уже в добу Центральної Ради важко було поєднати державницькі гасла з соціально-революційними. Упродовж року, аж до 29 квітня 1918 р. Україна пережила інфляцію масової агітації, «так що всі ідеї і гасла потратили принаду, а населення — загубивши здібність спонтанного одушевлення політичними, державними ідеями — внутрішнє дезорганізувалося й перемінилося у глухо ферментуючий сліпим соціальними відруками, хаос»⁸.

Найважливішим внутрішнім ворогом і справжнім руйнівником Гетьманщини, не менш небезпечним, ніж анти-українські дії А. Денікіна і О. Колчака, назвав В. Кучабський беззаконня, отаманське савівілья, корумпованість чисто російської провінційної державно-адміністративної бюрократії. «Супроти цього сумного насліддя Російської імперії, яким була скорумпована бюрократія бюрократично-поліційна «державна» практика, розуміється не могло бути ніякої мови про те, щоб хоч якась частина народньої стихії стала за Гетьманщиною й дала їй ту елементарну, фізичну потугу, якої їй бракувало, і на це не могла нічого порадити ніяка агітація на користь Гетьманщини»⁹. Для того, щоби цей державно-бюрократичний апарат українізувати потрібні були національні кадри і терпіння народних низів. Але цього не було, і Гетьманщина потрапила у безвихідь. В. Липинський найважливішими помилками Гетьманщини вважав: «1) протест проти розгону Центральної Ради німцями; 2) заборону Гетьманщиною селянського з'їзду. Адже настрої селянства вже тоді був виразно патріотичний, ворожий до російської більшовицької експансії; 3) безсилість і пасивність уряду в боротьбі з «каральними експедиціями», організованих найбільш нікчемними і хамськими елементами — грабіжниками, пройдисвітами, провокаторами, які навмисне і свідомо дискредитували серед селянських мас ідею української держави»¹⁰.

Я. Дашкевич зауважив, що ідею П. Скоропадського про федеративний союз України з Росією, яка привела до спалаху всенародного гніву і ліквідації Гетьманщини, В. Липинський не осудив, за що Д. Донцов назвав його русофілом¹¹. Лише в останній рік свого життя, будучи невиліковно хворим, В. Липинський писав про Гетьманат як про монархію «рабства, лакейства, політичного шахрайства, перфідії, трусливості і глупого славолюбія»¹². «Коли гетьман в 1918 р. одночасно обіцяє Росіянам відбудувати Росію, а Українцям збудувати Україну, — писав В. Липинський 2 лютого 1931 р. в листі до

священника Теофіля Горникевича у Львові, — коли він під час мого у Відні, а Дорошенкового у Києві протесту проти анулювання договору щодо поділу Галичини заявляє графу Форгану, що він не тільки проти цього анулювання нічого не має, а ще буде радий, як австрійський уряд забере з Великої України всіх Галичан; коли він кланьється у вірності німцям, а посилає у Яси заключати договір з Антантою і в результаті, не потрапивши зібрати біля себе хоч-би такої жмені людей, як це зробив Петлора, втікає з України сам один під опікою турецького посла — то все це, можна пояснити революційними часами, і незвичкою військової людини до політики. І я це так в 1919-1920 рр. поясняв. Але як ця сама людина повторює ці самі методи вже на еміграції, де був час все передумати і всьому навчитись, — коли мені в Бадєгу дає слово честі, що нічого без мого відома робити не буде, а повернувшись до Берліна, слово це ломає і з мене робить божевільного; коли офіційно веде політику германофільську, а в Будапешті підписує, потрібне перш за все Польщі, зречення прав України до Закарпатської Руси на користь Угорщини; коли складає заперсяження бути вірним монархічній класократичній ідеї і берегти організацію, а одночасно заводить отаманщину і розкладає інтригами організацію; коли повторяє за мною, що будучина України лежить в обороні Сходу, а одночасно шукає всяких шляхів до інтернаціоналістів, які хочуть зробити колонію зі Сходу — то це знак, що така людина неоправима»⁴⁵.

У час української революції ідея самостійної держави для гетьмана ніколи не була достатньо зрозумілою і тим більше життєво необхідною. Балансуючи між Німеччиною, яка визнавала незалежність Української Держави, і країнами Антанти, що таку незалежність категорично заперечували, П.Скоропадський більше схилився до позиції Антанти⁴⁶. Відомо, що саме така політика, яка спрямовувалася на збереження Російської імперії і одночасно заперечувала незалежницькі прагнення українського та інших народів колишньої царської Росії, мала фатальні наслідки для всесвітньої історії. За твердженням Я.Пеленського, саме вона призвела до перемоги більшовиків у Росії з наступним відновленням імперії в ленінсько-сталінській моделі, яка стала ще жорстокішою, агресивнішою й експансивнішою, ніж її попередниця — царська імперія. Перемога більшовизму позначилася на розвитку в Європі такої політичної ситуації, яка привела до появи фашизму й нацизму, що не лише удавано претендували на роль захисника західної цивілізації, а й організували свої політичні та поліційні системи на зразок більшовицької.

Проголошення П.Скоропадським федерації з Росією Я.Пеленський, як і В.Кучабський, називає фатальним вчинком, який аж ніяк не можна було оцінювати як «акт розпукки», як вимушений наслідок тодішніх політичних обставин. На думку Я.Пеленського, грамоту П.Скоропадського від 14 листопада 1918 р. належить розцінювати як трагічну політичну помилку, відзеркалення тогочасного погляду гетьмана на українську справу, який і нині затьмарює його внесок в українську національну справу.

Правда, Я.Пеленський не вважає, що П.Скоропадський у термін «федерація» вкладав сучасний політологічний зміст. Держава, яку він хотів створити, повинна була володіти всіма атрибутами суверенності — власною територією (включаючи Крим і частину Кубані), армією, флотом, службою безпеки, поліцією, національною валютою, незалежною зовнішньою політикою. Якщо до цього додати створення ним академії наук, українських державних університетів у Києві і Кам'янці-Подільському, 150 гімназій, низки мистецьких та культурно-освітніх закладів, то стане зрозумілим, що таке державне об'єднання з Росією визнається наукою не як федерація, а як конфедерація⁴⁷. Тому називати П.Скоропадського «німецькою маріонеткою», як це робила радянська історіографія, було б грубим спрощенням.

Це переконливо довів В.Кучабський, а згодом І.Лисяк-Рудницький. У праці «Між історією та політикою» останній зокрема писав: «Генерал Скоропадський, нащадок роду, що почесно записав себе на сторінках українських літописів, повернувся під час революції на службу своїй вітчизні зовсім подібним способом, як його колишній товариш по зброї генерал Маннергейм повернувся на службу Фінляндії. Скоропадський відіграв важливу роль в подіях на Україні в 1917 р., ще довго до приходу німців. Відповідає правді, що Гетьманщина 1918 р. потребувала, щоб устоятися, німецької протекції; але вона знаходила підтримку й серед українців консервативних і поміркованих переконань. За час свого недовгого існування гетьман міг похвалитися цілим рядом досягнень, що заслуговують на пошану...»⁴⁸.

Звісно, що до Маннергейма доля була прихильнішою. Фінляндія отримала статус самостійної національної держави. П.Скоропадський зазнав поразки. Доба Гетьманату, що тривала сім з половиною місяців, закінчилася 14 грудня 1918 р. вступом військ Директорії до Києва. П.Скоропадський в останньому офіційному документі заявив: «Я, гетьман усієї України, на протязі семи з половиною місяців приклав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в якому він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовляюсь від влади»⁴⁹.

Отже, становлення української державності могло бути результатом не революції, а контрреволюції, результатом з'явності національної еліти об'єднати революційні та контрреволюційні елементи у єдиний державотворчий процес. У 1918 р. Гетьманат зумів об'єднати лише контрреволюційні елементи, але одночасно протиставив їм революційні елементи, чим прирік себе на поразку. В консервативному за своєю суттю гетьманському уряді було мало національно свідомих людей, його здебільшого представляли аристократи, що заперечували ідею української державності. Це стане зрозумілим, якщо взяти до уваги, що Гетьманат виник не в результаті органічного розвитку національно-визвольного руху, а був нав'язаний зовні німецьким окупаційним режимом. Маючи перевагу в організації державного життя в країні порівняно з Центральною Радою, уряд все ж не відзначався високою політичною культурою.

Оптимальний варіант збереження української державності В.Кучабський вбачав в необхідності зайняття націонал-демократією конструктивної опозиції стосовно Гетьманату, а не в організації повстання проти нього. Щодо П.Скоропадського, то, на думку вченого, він не був виразником національної ідеї, здатним об'єднати навколо себе державотворчі сили. Його розуміння проблем державності зумовлювалося досвідом Росії, де в сфері панівної еліти він робив військову кар'єру, а також західно-європейським політичним досвідом. Заява про федеративний союз з Росією була прикрою помилкою гетьмана. Вона спровокувала антигетьманське повстання, хоч насправді не була ре-

альною загрозою для втрати української державності. Радше її можна трактувати як відволікаючий маневр, що найбільше влаштовував Антанту. Шлях для більшовиків в Україну був розчищений «всеросійською» реакцією всередині Гетьманату і повстанням, організованим націонал-демократами.

І все ж, незважаючи на поразку, тогочасна Українська Держава — це не лише яскрава сторінка визвольних змагань українського народу, а й об'єктивно необхідний етап у розвитку української нації. Гетьманський переворот був спробою консервативних сил погасити полум'я революції і шляхом поміркованих реформ організувати суспільне життя на принципах права, приватної власності, демократичних свобод. Проте, для здійснення цього завдання не було ні національного українського підґрунтя, ні соціальної основи. Вихід зі становища, в яке потрапила українська національна ідея, В.Кучабський вбачав у подоланні анархістських і руйнівних ідеологічних впливів, в консолідації українського народу, в політичній волі його еліти.

¹ Див.: Заставенко Г. Крах німецької інтервенції на Україні в 1918 році. — К., 1959; Історія Української РСР: У 2 т. — К., 1967. Т.1; Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920. — У 2 т. — К., 1967-1968; Історія Української РСР: У 8 т. — К., 1977. — Т.5; В боротьбі за владу Советов на Україні. — К., 1977.

² Див.: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність в 1917-1921 роках. Спогади і роздуми. — Торонто, 1971.

³ Див.: Дорошенко Д. Як було проголошено Гетьманство в Києві // Нова Зоря. — 1927. — Ч.8-10; Його ж. Гетьманська держава 1918 року. — Нью Йорк, 1954; Його ж. Історія України. 1917-1923. 2-е вид. — Ужгород, 1930-1932. — Т.1-2. — Нью Йорк, 1954; Його ж. Мої спогади про недавнє—минуле. — Львів, 1923-1924. — Т.1-4. Полонська-Василенко. Історія України: У 2 т. — К., 1992. — Т.2;

⁴ Липинський В. Покликання «Варягів» чи організація хліборобів? // Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. — К.-Філадельфія, 1995. — С.495.

⁵ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — К. XXXV.

⁶ Там само. — С.44.

⁷ Там само. — С.46.

⁸ Липинський В. Покликання «Варягів» чи організація хліборобів? — С.476.

⁹ Там само. — С.496.

¹⁰ Там само. — С.515.

¹¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — К. XXXV.

¹² Липинський В. Завдання українського студентства // Студентський вісник. — Прага, 1922. — Ч.2. — С.7.

¹³ Попович М. В'ячеслав Липинський і український консерватизм // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Студії. Т.1 / Ред. Я.Пеленський. — К.-Філадельфія, 1994. — С.48.

¹⁴ Див.: Томашівський С. Українська історія. Нарис. Т.1. Старинні і середні часи. — Львів, 1919. — С.111-112.

¹⁵ Дашкевич Я. Липинський і українська революція // Український час. — 1994. — Ч.1(13). — С.51.

¹⁶ Kutschabski W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren. 1918-1923. — Berlin, 1934. — S.93.

¹⁷ Див.: Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Український історичний журнал. — 1995. — Ч.5. — С.84.

¹⁸ Див.: Гунчак Т. Україна. Перша половина XX століття. Нариси політичної історії. — К., 1993. — С.141.

¹⁹ Kutschabski W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923. — S.93.

²⁰ Там само. — С.98-99.

²¹ Там само. — С.100-101.

²² Там само. — С.107.

²³ Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед Східної Європи на переломі 1918-1919-го р. // Дзвони. — 1932. — Ч.П. — С.723.

²⁴ Там само. — С.724.

²⁵ Там само. — С.725.

²⁶ Там само. — С.726-727.

²⁷ Там само. — С.727.

²⁸ Там само. — С.728.

²⁹ Там само. — С.729-730.

³⁰ Там само. — С.784.

³¹ Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. Б.М., 1949. — С.33.

³² Скоропадський П. Уривок зі «Споминів» Гетьмана П.Скоропадського // Хліборобська Україна. — 1924/1925. — Кн.5. — С.31-32.

³³ Див.: Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед Східної Європи на переломі 1918/1919-го року. — Ч.5. — С.355.

³⁴ Там само. — Ч.12. — С.785.

³⁵ Там само. — С.787-788.

³⁶ Там само. — С.788.

³⁷ Там само. — Ч.1. — С.34-35.

³⁸ Там само. — С.37.

³⁹ Там само. — С.38.

⁴⁰ Там само. — С.38-39.

⁴¹ Див. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — С.182-183.

⁴² Дашкевич Я. Липинський і українська революція. — С.53.

⁴³ Липинський В. Комунікат // Збірник «Хліборобської України». — Прага, 1931. — Т.1. — С.16.

⁴⁴ Лист В.Липинського до Всесвітнього отця Теофіла Горинкевича у Львові. — Бадет, 2.11.1931 р. // Україна в минулому. Збірник статей. — К.-Львів, 1994. — Вип. 6. — С.146.

⁴⁵ Див. Пеленський Я. Гетьманат Павла Скоропадського. Міфи та дійсність // Останній гетьман: ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873-1945). — К., 1993. — С.18.

⁴⁶ Див.: Там же. — С.25.

⁴⁷ Лисак-Рудницький І. Між історією та політикою. — Мюнхен, 1973. — С.156.

⁴⁸ Цит. за: Боротьба за державність України. 1917-1993. — Львів, 1994. — С.41.

Тетяна Беяз

Українська партія соціалістів-революціонерів у період Гетьманату

Історія Української революції продовжує перебувати в центрі уваги науковців, дослідників, публіцистів, журналістів і пересічних громадян. В рік 80-річчя Української Держави гетьмана П.Скоропадського особливої актуальності набуває саме цей період. На відміну від доби Центральної Ради, він залишається менш дослідженим. Якщо в роки Центральної Ради теоретиком Української революції був М.Грушевський, то концепції революції в період Гетьманщини практично не було. До певної міри таку концепцію намагалися представити українські політичні партії, зокрема УПСР і УСДРП. В сучасній українській науковій думці існують різні підходи до Української Держави гетьмана П.Скоропадського. Одні стверджують, що це був відхід від попереднього етапу Української революції, інші — навпаки. Варто зазначити, що перші історіографи по-різному відносились до цього періоду. Оскільки в науковій літературі достатньо використовують праці М.Грушевського, Д.Дорошенка, В.Винниченка, М.Ковалевського, П.Христюка, І.Мазени, М.Шаповала, ми пропонуємо звернутися до творів одного з лідерів УПСР Н.Григорієва. Він зазначав: «Колі